

آثار حیا از منظر اسلام

زهرا ساکی^۱

چکیده

حیا یکی از ارزش های بنیادین اخلاقی و معنوی در اسلام است که نقش مهمی در حفظ کرامت انسانی، رشد ایمان و نظم - اجتماعی ایفا می کند. این خصلت اخلاقی که مانند سایر خصلت های فطری قابلیت رشد و توسعه و هم چنین قابلیت افول و نزول دارد جایگاه ممتازی در تعالیم دینی به خود اختصاص داده است. این صفت نیکو، مانعی درونی برای انجام رفتارهای ناپسند و گناه است که از دیدگاه قرآن و سنت پیامبر اسلام (ﷺ) و امامان معصوم، بخشی جدایی ناپذیر از ایمان به شمار می رود. کلمه حیا در لغت به معنای شرم است و با توجه به تعاریف بیان شده، حیا زمانی ایجاد می شود که فرد حضور شخص یا اشخاص دیگری را حس کند که این اشخاص ناظر بر اعمال انسان هستند که شامل حیا از خدا، امام، فرشتگان و حیا از خود و دیگران می باشد. این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه ای و باشیوه توصیفی - تحلیلی با بررسی جامع تعاریف لغوی و اصطلاحی حیا، تحلیل آیات قرآنی و روایات معتبر، انواع حیا و جایگاه آن در اخلاق اسلامی، به تبیین اهمیت این فضیلت اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی می پردازد. هم چنین آثار حیا و راهکارهای عملی اسلام برای توسعه آن در جامعه ارائه می شود. هدف از این پژوهش، ترویج فرهنگ حیا به عنوان راهی برای ارتقاء فضایل اخلاقی و جلوگیری از فسادهای اجتماعی است.

واژگان کلیدی: حیا، شرم، عفت، پاکدامنی

^۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه معصومیه (B)، zsmm135263@gmail.com.

مقدمه

بر پایه جهان بینی اسلامی، خداوند کمال مطلق است و هیچ ضعف و نقصی ندارد، از طرفی خداوند گوهر وجود انسان را چنان سرشته است که دوست دار کمال و دشمن نقص است. انسان کمال طلب با نظارت بر انوار ملکوتی آیات و روایات مصادیقی از حیا خدا و تجلیات آن بر اولیانش را می بیند و او نیز برای رسیدن به اهداف والای انسانی باید نور حیا و حقیقت آن را در روابط و پیوند های خود ایجاد کند. حیا یکی از فضایل برجسته و بنیادین اخلاقی در اسلام است که نقش اساسی در حفظ کرامت انسانی و ساختار اجتماعی ایفا می کند. این صفت نیکو نه تنها عامل بازدارنده از انجام گناه و رفتارهای ناپسند است، بلکه موجب ارتقای شخصیت فردی و تقویت ایمان می شود.

در جهان امروز که بسیاری از ارزش های اخلاقی در معرض فراموشی قرار گرفته اند، بازشناسی و تبیین مفهوم حیا و جایگاه آن در دین اسلام اهمیت ویژه ای یافته است. شناخت دقیق ابعاد مختلف حیا، تفسیر آیات و روابط مرتبط، و ارائه راهکارهای تقویت آن می تواند به اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی کمک کند.

در این راستا، پژوهش های متعددی در حوزه حیا از منظر اسلام انجام شده است که برخی از مهم ترین آن ها عبارتند از: کتاب "اخلاق اسلامی" اثر استاد شهید مطهری (رحمه الله علیه) که به بحث مفصل درباره فضایل اخلاقی از جمله حیا می پردازد. (مطهری (رحمه الله علیه)، ۱۳۷۴)

"تحریر الوسيله" امام خمینی (رحمه الله علیه) که ضمن شرح فقهی، به صفات اخلاقی و نقش حیا اشاره دارد. (خمینی (رحمه الله علیه)، ۱۳۶۵) تفسیر المیزان علامه طباطبایی که آیات مرتبط با حیا را به طور دقیق و مفصل تفسیر کرده است. (طباطبایی، ۱۳۷۷) مقالات پژوهی در مجلات معتبر دینی مانند: "پژوهش های اخلاق اسلامی" و "مطالعات دینی" که به بررسی نقش حیا در زندگی معاصر پرداخته اند.

از طریق بررسی این آثار، یکی از سؤال هایی که در این راستا ذهن انسان را به خود مشغول می کند این است که حیا از منظر اسلام چه جایگاهی دارد و چگونه می تواند بر زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان تاثیر گذار باشد؟

برای پاسخ گویی به این پرسش، سؤالات دیگری نیز، مورد بررسی قرار می گیرند: حیا در منابع اسلامی چگونه تعریف و تبیین شده است، چه انواعی از حیا در اسلام مطرح است و هر کدام چه ویژگی هایی دارند، نقش آیات قرآن و روایات در تشویق به حیا چیست؟ آثار حیا بر فرد و جامعه چگونه است؟

با پاسخ به این سؤالات، مقاله می کوشد تصویری روشن و جامع از جایگاه حیا در اسلام ارائه دهد و نقش آن را در تعالی اخلاقی فرد و سلامت جامعه تبیین نماید.

مفاهیم

الف – مفهوم حیا

– حیا در لغت: حیا در لغت به معنای شرم و آزر است. حیا، انقباض نفس از زشتی ها و ترک آن به همین جهت (زشت بودن است) (اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن ، ص (۲۷۰)
– حیا در اصطلاح عبارت است از انحصار نفس در وقت استشعار ارتکاب قبیح جهت احتراز و استحقاق مذمت. (دهخدا، لغت نامه دهخدا ، ج ۱۸، ص ۸۴۳)

"حیا در اصطلاح دانش اخلاق، یکی از انواع دوازده گانه جنس عفت به شمار می آید و آن چنان است که چون انسان بنگرد که انجام دادن کردارهای زشت و پرداختن به کارهای ناروا موجب نکوهش او می گردد به ترک آن کردارها می گوید و از انجام دادن این کارها باز می ایستد. (صدر، دائرة المعارف تشیع، ج ۶، ص ۵۸۳)

"ملا مهدی نراقی در تعریف حیا آورده است که: حیا محدودیت و در تنگنا افتادن نفس در ارتکاب محرمات شرعی و عقلی و عرفی، از ترس نکوهش و سرزنش است. تقوا اجتناب از گناهان شرعی است و حیا اعم از این است و عبارت است از اجتناب از آن چه عقل و عرف نیز آن را زشت و ناپسند می دانند. (نراقی، جامع السعادت، ج ۱، ص ۳۶۸)

ب) مفهوم پاک دامنی

– پاکدامنی در لغت به معنای پرهیز کاری است. (دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱۰، ص ۱۴۰۸)
– پاکدامنی در اصطلاح عبارت است از احتراز نمودن از شهوات حرام به خصوص شهوات جنسی و امور مالی. (حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۲، ص ۲۸۴)

ج) مفهوم شرم

– شرم در لغت به معنای آزر، خجالت و انفعال می باشد. (حسینی دشتی، همان کتاب، ص ۸۶۷)

و در اصطلاح عبارت است از حصاری که مایه ایمان و نشان کرم است. (سجادی، فرهنگ معارف اسلامی، ج ۴، ص ۱۰۵۹)

د) مفهوم خجالت

- خجالت در لغت به معنای شرمساری و شرمندگی می باشد. (معین، فرهنگ معین، ج ۴، ص ۱۴۱۹)

- خجالت در اصطلاح عبارت است از قیل و قال افتادن و سست شدن به واسطه حیا با احساس ذلت و خواری. (حسینی دشتی، همان کتاب، ص ۴۳)

(و) مفهوم عفاف

- عفاف در لغت به معنای پاکدامنی می باشد. (اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۵۴۱)
- عفاف در اصطلاح عبارت است از حصول حالتی نفسانی که مانع از غلبه شهوت بر انسان دارد (همان)

۱- جلوه های گوناگون حیا

(الف) حیا در گفتار

زبان کاربردهای مهم و گوناگونی دارد. یکی از این کاربردهایی که اغلب به آن توجه نمی شود، ایجاد تعدیل و تنظیم در ارتباطات است. در واقع نوع واژگان، نوع گویش و ترکیب سخن گفتن است که میزان حیای انسان ها را در گفتار آن ها مشخص می سازد.

به تعبیر قرآن کریم که می فرماید: "وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ؛ از نوع گویش آنان، آنان را خواهی شناخت." (سوره محمد، آیه ۳۰)

راغب می گوید: "کلمه «لحن» بیشتر به معنای آن است که کلام را از سنت های جاری اش برگردانی، یا اعراب آن را نگویی و یا نقطه ها و کلمات آن را جا به جا کنی، و این عمل ناپسندی است، و گاهی هم در سربسته حرف زدن و به طور کنایه سخن گفتن استعمال می شود." (طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۳۶۵)

و در معنای این آیه آمده است که: "تو به زودی آنان را از طرز سخن گفتنشان خواهی شناخت، چون سخن ایشان کنایه دار و تعریض گونه است و اگر «لحن القول» را طرف سخن

امام علی (علیه السلام) می‌فرمایند: "أَصْلُ الْمَرْوَةِ الْحَيَاءُ وَ تَمَرَّتُهَا الْعِفَّةُ؛ ریشه جوانمردی شرم است و پاکدامنی میوه شرم است." (مازندرانی، همان کتاب، ص ۱۹۸)

۴- مهربانی و نرم خویی

یکی دیگر از آثار مهربانی و جلب محبت است همانطور که پیامبر اکرم (ﷺ) می‌فرمایند: "أَمَّا الْحَيَاءُ فَيَتَشَعَّبُ مِنْهُ الْإِنِّ وَالرَّافَةُ؛ نرم خویی و مهربانی از حیا نشأت می‌یابد." (مجلسی، همان کتاب، ج ۱، ص ۱۱۸)

امیر مومنان علی (علیه السلام) نیز می‌فرماید: "الْحَيَاءُ مُوجِبٌ لِلْمَحَبَّةِ وَ عَيْنٌ كَالِئْتُهُ؛ حیا عامل جلب محبت و سرمایه‌های ارزشمند است." (شفیعی مازندرانی، همان کتاب، ص ۱۹۶)

۵- ایمنی روز قیامت

از آثار دیگر حیا ایمن شدن در روز قیامت از حضرت موسی (علیه السلام) از خدا سؤال کردند: جزای آن کسی که به خاطر حیای از تو خیانت را ترک گوید چیست؟ خداوند فرمود: "يَا مُوسَى! لَهُ الْإِمَانُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ ای موسی جزای او ایمنی روز قیامت است." (مجلسی، همان کتاب، ج ۶۶، ص ۳۸۴)

۶- تسلط بر نفس

اگر برای یک انسان شرایط و پیش زمینه‌های مساعد برای تعدی فراهم باشد با داشتن حیا می‌تواند بر نفس خویش تسلط یابد و از ارتکاب گناه اجتناب نماید.

پیامبر اکرم (ﷺ) در وصف مؤمن می‌فرمایند: "نَفْسُهُ وَ هَوَاهُ مَقْهُورَتَانِ تَحْتَ سُلْطَانِ تَعْظِيمِ اللَّهِ وَ الْحَيَاءِ مِنْهُ، به سبب تکریم و حیا از خداوند، بر نفس خود مسلط است." (مجلسی، ج ۶۸، ص ۳۳۴)

بنابراین طبق روایاتی که ذکر شد حیل یکی از اصولی ترین فضائل اخلاقی است. و دارای آثار و برکات فراوانی برای دارنده آن است و صاحب این فضیلت حتی اگر متدین نباشد از آثار این فضیلت اخلاقی بهره‌مند می‌گردد.

نتیجه گیری

در آموزه های، اسلامی حیا نه صرفاً یک صفت اخلاقی، بلکه یکی از ستون های اصلی ایمان معرفی شده است که ریشه در فطرت انسانی دارد و نقش حیاتی در رشد معنوی فرد و سلامت اخلاقی جامعه ایفا می کند. بررسی آیات قرآن در وایات معصومین علیهم السلام نشان می دهد که حیا نه تنها از گناه باز می دارد، بلکه عاملی مؤثر در تقویت تقوا، حفظ حریم های اخلاقی، تقویت روابط اجتماعی سالم و تعالی نفس انسان است .

حیا در منظومه فکری اسلام، نه تنها یک فضیلت اخلاقی، بلکه نشانه ای از ایمان و پایه ای از پایه های دین به می آید. چنان که پیامبر اکرم (ﷺ) می فرماید: "الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ؛ حیا از ایمان است." (صحیح بخاری، ج ۱، ص ۹) .

این روایات کوتاه، اما عقیق، بیانگر آن است که ایمان و حیا رابطه ای دایی ناپذیر دارند؛ چنان چه سستی در یکی به تزلزل دیگری می انجامد.

از منظر قرآن کریم، حیا عامل مهمی در حفظ حدود الهی و پاکدامنی است. در سوره نوره آیات ۳۰ و ۳۱ مردان و زنان مؤمن به "غَضُّ بَصَرٍ" (پایین انداختن نگاه) و "حِفْظُ فُرُوجٍ" امر شده اند، که این دو از جلوه های بارز حیاست. خداوند می فرماید: "قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ" (نور، آیه ۳۰)

مطابق با دیدگاه علمای اخلاق مانند علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، حیا در واقع نوعی "خودنگه داری مبتنی بر معرفت و خوف الهی" است که مانع از ارتکاب اعمال ناشایست می شود. (طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۱۳۶)

امام صادق (ع) نیز در حدیث می فرمایند: "لا إيمانَ لمن لا حياءَ له؛" کسی که حیا ندارد ایمان ندارد. (کافی، ج ۲، ص ۱۰۶)

حیا در اسلام ، مفهومی چند لایه است که هم شامل حیا از خداوند می شود، هم از مردم و هم از وجدان فردی. این گستردگی نشان می دهد که حیا بر خلاف تصور عمومی، فقط در رفتارهای

ظاهری خلاصه نمی شود، بلکه یک ویژگی عمیق درونی است که به تمام شئون زندگی فرد مومن نفوذ می کند.

آثار فردی حیا شامل پاکدامنی، آرامش روحی، عزت نفس، تقوا و حس مسئولیت پذیری است؛ و در بعد اجتماعی حیا موجب گسترش امنیت اخلاقی، کاهش فساد، ترویج احترام متقابل و تثبیت بنیاد خانواده ها می شود. جامعه ای که افراد آن به حیا پایبند باشند، جامعه ای انسانی تر، سالم تر و متعادل تر خواهد بود.

در بعد فردی، حیا موجب پدید آمدن صفاتی هم چون عفت، تقوا، فروتنی، عزت نفس و سلامت روان می شود. فردی که از خود، خدا و مردم شرم دارد، کمتر دچار لغزش گناه یا افراط در تمایلات می گردد. از نظر اجتماعی نیز حیا عامل حفظ نظم، کاهش فساد اخلاقی، استحکام بنیان خانواده و رشد اعتماد عمومی است. جامعه ای که در آن حیا تضعیف شده باشد، به تدریج دچار آشفتگی اخلاقی، هتک حرمت ها، بی اعتمادی و فروپاشی ارزش های انسانی می شود.

در نگاه متفکرانی چون شهید مطهری (رحمه الله علیه)، حیا یکی از عوامل اصلی حفظ حدود اخلاقی و دینی در جامعه است. او در کتاب آزادی معنوی بیان می کند که "بی حیایی"، مقدمه بی ایمانی و سقوط اخلاقی است، چنان که حیا نگاه دارنده فطرت انسانی است. (مطهری (رحمه الله علیه)، ۱۳۷۴، ص ۸۹)

با در نظر گرفتن این آموزه ها، به روشنی می توان دریافت که ترویج فرهنگ حیا، نه تنها ضرورتی اخلاقی، بلکه راهبردی اجتماعی برای ارتقای سلامت روانی و معنوی جامعه اسلامی است. برای تحقق این مهم خانواده، رسانه، آموزش و پرورش، حوزه های علمیه و نهادهای فرهنگی باید در راستای احیای ارزش حیا گام بردارند. در نتیجه حیا ستون ایمانی، ضامن اخلاقی و سدّ اجتماعی است که حفظ و تقویت آن در گرو پیوند با ایمان، تعالیم اسلامی و الگوگیری از سیره پیامبر اکرم (ﷺ) و اهل بیت خواهد بود.

فهرست منابع

* قرآن کریم، حسین انصاری

* نهج البلاغه

۱. ابن ابی الحديد، شرح نهج البلاغه، محمد ابو الفضل ابراهيم، قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ه.ق

۲. ابن بابويه، محمد بن علی، من لا يحضره الفقيه، علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، قم، بی تا

۳. ____ الامالی، چاپ چهارم، تهران، کتابخانه اسلامی، ۱۳۶۲ ه.ش

۴. ____ ثواب الاعمال وعقاب الاعمال، چاپ اول، قم، اکرام، ۱۳۸۹ ه.ش

۵. اصفهانی، راغب، مفردات الفاظ قرآن، حسن خدا پرست، چاپ چهاردهم، قم، نوید الاسلام، ۱۳۸۷ ه.ش

۶. بانکی پور فرد، امیر حسین، حیا، چاپ چهاردهم، اصفهان، حدیث راه عشق، ۱۳۹۱ ه.ش

۷. پسندیده، عباس، فرهنگ حیا، چاپ اول، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۳ ه.ش

۸. تمین آمدی، عبد الواحد، غرر الحکم و درر الکلم، بی جا، دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۲۳ ه.ق

۹. ____ غرر الحکم و در الکلم، محمد علی اخباری، چاپ دوم، قم، امام عصر (علیه السلام)، ۱۳۸۲ ه.ش

۱۰. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، چاپ اول، قم، اسراء، ۱۳۸۶ ه.ش

۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول، قم، موسسه آل البيت (ع)، ۱۴۰۹ ه.ق

۱۲. حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، چاپ اول، تهران، موسسه آرایه، ۱۳۸۵

ه.ش

۱۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۸ ه.ش

۱۴. رشیدی، حسین، حریم عفاف، چاپ سوم، قم، انتشارات رازبان، ۱۳۸۵ ه.ش

۱۵. سجادی، جعفر، فرهنگ اسلامی، چاپ ۲ تهران، کوشش، ۱۳۷۹ ه.ش

۱۶. شفیعی مازندرانی، محمد، تزکیه نفس، چاپ اول، تهران، فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶

ه.ش

۱۷. صدر، احمد، دائرة المعارف تشیع، چاپ اول، تهران، انتشارات حکمت، بی تا

۱۸. طباطبائی، محمدحسین، تفسیر المیزان، محمد باقر موسوی همدانی، چاپ هجدهم،

قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۷ ه.ش.

۱۹. معین، محمد، فرهنگ معین، چاپ دوم، تهران، نامن، ۱۳۸۶ ه.ش

۲۰. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ع)، چاپ اول،

بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ه.ق

۲۱. مجتهدی سیستانی، مهدی، درس هایی از حجاب اسلامی، چاپ اول، قم، پیام

حجت، ۱۳۸۸ ه.ش

۲۲. مصباح یزدی، محمد تقی، ره توشه، چاپ پنجم، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی (علیه السلام)، ۱۳۸۲ ه.ش

۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ سی و ششم، تهران، دارالکتاب اسلامی،

۱۳۸۶ ه.ش

۲۴. نراقی، ملامهدی، جامع السعادت، مجتبوی، چاپ سوم، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲

ه.ش